

سنجش رضایت‌مندی شهروندان از کیفیت سکونتی طرح مسکن مهر

مطالعه موردی: شیرین شهر اهواز

سَمید ملک‌ی: دانشیار جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران

سیدرضا حسینی: کارشناس ارشد برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران *

اله‌ام ویسی: کارشناس ارشد برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران

صادق مختاری: کارشناس ارشد برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران

چکیده

نتایج نشان داده که خانواده‌های اقشار کم درآمد، بطور متوسط ۴۰ تا ۵۰ درصد درآمد ماهیانه خود را بابت اجاره مسکن می‌پردازد و بدنبال اهمیت این مسئله و عدم توجه بخش خصوصی به مسکن گروه‌های کم درآمد، سیاست مسکن مهر به عنوان یکی از سیاست‌های تأمین مسکن اجتماعی از طریق دولت مطرح گردید. هدف این پژوهش، سنجش رضایت‌مندی شهروندان از کیفیت سکونتی طرح مسکن مهر در منطقه شیرین شهر اهواز است و یافته‌ها از دو جنبه برنامه ریزی سیستم مدیریت کالبدی و تشریح مسائل اجتماعی مورد بحث قرار گرفته‌اند. مقاله حاضر شامل یک مطالعه میدانی با برآورد ۱۵۷ نفر که با استفاده از فرمول کوکران، حجم نمونه تعیین، سپس افراد مورد پرسش گری قرار گرفته‌اند تا اثرات فوق‌سنجیده شود. در این پژوهش با استفاده از نرم افزار spss (روش آزمون t، آزمون فریدمن و تحلیل واریانس یکطرفه)، به تحلیل متغیرها پرداخته شده و با تعیین شاخص‌های کالبدی و مسائل اجتماعی و قومیتی و بررسی تأثیر این شاخص‌ها بر کیفیت سکونتی، نشان داده شد که سطح رضایت در اکثریت شهروندان متوسط و پایین تر از آن است. نتایج حاصله از تجزیه و تحلیل یافته‌ها با استفاده از آزمون t، نشان می‌دهد؛ با توجه به اینکه سطح معنی‌داری (sig) کوچکتر از ۰/۰۵ است می‌توان گفت که میانگین رضایت از خدمات ارائه شده در شاخص کالبدی تفاوت معنی‌داری وجود دارد بنابراین فرضیه اصلی تأیید می‌شود، در بخش رضایت‌مندی از پیامدهای اجتماعی، سطح معنی‌داری (sig) کوچکتر از ۰/۰۵ است میزان رضایت‌مندی در سطح پایینی قرار داشته و فرضیه را تأیید می‌کند ولی در بحث قومیتی در بین اقوام، قوم عرب با توجه سطح معناداری (sig=0.235) از این وضعیت موجود رضایت دارند و فرضیه را رد می‌کند. در شاخص تعلق مکانی، در بین سه گروه فارس و لر و عرب با توجه به اینکه مقدار سطح معناداری (sig) کوچکتر از ۰,۰۵ است میزان رضایت‌مندی در سطح پایینی قرار دارد و فرضیه تأیید شده اما در سایر قومیت‌ها با توجه به سطح معناداری (sig=0/737) از این وضعیت موجود رضایت دارند و فرضیه را رد می‌کند.

واژه‌های کلیدی: رضایت‌مندی، کیفیت عوامل کالبدی، ناهنجاری‌های اجتماعی، هویت مکانی، مسکن مهر

۱- مقدمه

۱-۱- مساله

با اهمیت مسکن در زندگی انسان و داشتن سرپناه به عنوان حق طبیعی هر فرد، عملاً داشتن مسکن برای حداقل یک سوم خانوارهای شهری در جهان سوم به خاطر نداشتن توان مالی، غیرممکن است (مظلوم خراسانی، ۱۳۹۰: ۱۳۲). در ایران مانند سایر کشورهای در حال توسعه طی دهه‌های اخیر، سیاستهای مختلفی در برخورد با مسئله مسکن اتخاذ شده است که در دو قالب کلی زمین حمایتی و مسکن حمایتی قابل نقد می باشد (شکرگزار، ۱۳۸۵: ۱۶). در این زمینه و طبق مصوبه دولت نهم از تیرماه ۱۳۸۶ طرح مسکن مهر با محوریت اصل تأمین مسکن کم درآمدها به اجرا درآمد در واقع طرحی بود که بسیاری از طبقات فرودست اجتماعی (عمده آنها مهاجرین روستایی هستند) را به یافتن سرپناه امیدوار کرد. این طرح در واقع فرصتی استثنایی برای رسیدن به یکی از مهمترین اهداف کلان در کشور بود که در چارچوب واگذاری زمین به جهت ساخت یک میلیون و پانصد هزار واحد مسکونی از سوی وزارت مسکن و شهرسازی مطرح شد که ایده اولیه این طرح به عنوان راهکاری برای پاسخگویی به نیاز مسکن اقشار کم درآمد در نظر گرفته شده بود بلافاصله از سال ۱۳۸۷ به سرعت وارد فاز اجرایی شد (محسنی، ۱۳۹۱: ۲) در واقع این طرح نویدی بود که بتواند بسیاری از مسائل و هنجارهای حاشیه نشینی را حل کند، که در آغاز با استقبال خوبی روبرو شد، با پایان یافتن این پروژه‌ها جمعیت زیادی در مجتمع‌های

مسکونی ساکن شدند که این افزایش سریع جمعیت از لحاظ اجتماعی مسائلی را پیش رو آورد (فتحی بیرانوند، ۱۳۸۷: ۲) از سوی دیگر؛ با ورود معماری مدرن به کشور با برداشت ناقص از آن بدون در نظر گرفتن فرهنگ و آداب و رسوم منطقه، باعث به وجود آمدن نابسامانی‌هایی در زمینه معماری و شهرسازی، که خود باعث یک سری از مسائل اجتماعی شده که آثار آن را در کشور شاهد هستیم. البته حرکتی به صورت محدود در این زمینه با رعایت یک سری اصول صورت گرفت اما جامع و کامل نبوده که در این خصوص تحقیقات مدونی انجام نگرفت (آخوندی، ۱۳۷۳: ۴). ذکر این نکته مهم است که چالش تأمین مسکن گروههای کم درآمد شهری در کشورهای در حال توسعه صرفاً به تهیه خود مسکن محدود نمی شود؛ کمبود فضای داخلی خانه و ناکارآمدی امکانات و تحلیل ابعاد آسیب‌های اجتماعی از مواردی محسوب می شود که به هنگام بررسی سیاست‌های تأمین مسکن برای این گروهها مورد توجه و مطالعه قرار می‌گیرند (Grigsby & Rusenburg، ۱۹۷۵: ۳۱). از سوی دیگر، با توجه به آنکه مدت زمان زیادی از ساخت و تحویل واحدهای موسوم به مسکن مهر نمی گذرد، تحقیقات اندکی با موضوع مسکن مهر و به ویژه جنبه کیفی آن صورت پذیرفته است. امری که عدم توجه به آن می‌تواند، تأثیر سیاست‌های نامبرده را کم رنگ و حتی بی نتیجه نماید. در واقع مفهوم کیفیت مسکن که از سنجش رضایت‌مندی سکونتی قابل دستیابی است، بخش اثرگذار و البته فراموش شده مسکن مهر است. از این

عنوان نمونه یک طرح ناموفق و ناسازگار در بعد اجتماعی در کشور مطرح می‌شود، انتخاب گردیده است.

۱-۲- اهمیت و ضرورت

مسکن بعد از غذا اصلی‌ترین نیاز بیولوژیکی انسان بوده که با رشد جمعیت نیاز به مسکن روز به روز بیشتر احساس می‌شود، لذا علاوه بر تعداد، ترکیب و چگونگی توزیع جمعیت در سطح منطقه، عوامل دیگری از قبیل وضع معیشت، هنجارهای سکونت، هسته‌ای یا گسترده بودن خانوارها و سطح درآمد خانوار در آن تأثیر دارند (ملکی، ۱۳۸۹: ۸۶). در واقع سکونتگاه‌ها از یک سازمان اجتماعی پیچیده و نواحی عمومی تشکیل شده‌اند و در واقع جایی هستند که بیشترین مقدار تماسهای ساکنین و برخوردهای اجتماعی اتفاق می‌افتد. فعالیت‌های اجتماعی ساکنین، فضاهایی را طلب می‌کند که در درون آنها فعالیت‌های جمعی تحقق یابند، اگر شکل گیری فضاهای مزبور کاملاً پاسخگوی فعالیت‌های یاد شده باشد یک ساختار کالبدی منسجم شکل می‌گیرد (محسنی، ۱۳۹۱: ۲). در این راستا افراد و دولت‌ها همواره کوشیده‌اند که در راستای تأمین سرپناهی که ضمن دارا بودن شرایط مناسب کالبدی و فیزیکی، واجد استانداردهای لازم از نظر تأمین سلامت جسمی و روحی، آسایش و امنیت، دسترسی به خدمات و تسهیلات، زیست بوم مناسب و مفرح و هویت بخشی به خانواده باشد را فراهم کنند. برنامه ریزی نادرست در این راستا، به حاشیه رفتن سکونتگاه‌ها یا اسکان غیر رسمی را موجب می‌شود که یکی از مسائل مرکب

رو یکی از اهداف پژوهش ارزیابی جنبه‌های غیرکمی مسکن می‌باشد (رفیعیان، ۱۳۹۳: ۱۳۷). ضمناً از آنجا که می‌توان به وسیله نتایج حاصل از رضایتمندی، به سنجش تحقق اهداف پروژه مسکن مهر پرداخت و آن را در ارتقای کیفیت محیط سکونت مسکن مهر به کار بست؛ در این پژوهش سعی بر آن است تا ضمن سنجش رضایتمندی شهروندان از کیفیت سکونت مسکن مهر (که بیانگر کیفیت آن در برآورده کردن اهداف سازندگان و برنامه ریزان شهری است)، بازخورد سیاست مسکن مهر تا به این مرحله مورد بررسی قرار گیرد. از این رو، رویه جزئی‌نگری در طراحی و عدم برنامه ریزی هم‌جانبه و انجام پروژه بشکل سعی و خطا و عدم توجه به نیازهای روحی و جمعی انسان و در نظر گرفته نشدن فضاهای عمومی در آینده باعث بروز پاره‌ای از مشکلات برای ساکنین خواهد گردید. به طور خلاصه در این پژوهش سعی بر آن است تا ضمن سنجش رضایتمندی سکونت، به بررسی بازخورد سیاست مسکن مهر در ابعاد مختلف از جمله؛ در بعد کالبدی، (عدم سنخیت و تناسب ویژگی‌های مکانی و همچنین دور بودن این سایت‌ها از مرکز شهر اهواز که خود نیازمند زیر ساخت‌های هزینه بر و طولانی مدت است) و همچنین از بعد معضلات اجتماعی، (پروژه مسکن مهر در شهر اهواز که بدلیل دور بودن از شهر، از بافت اجتماعی خاصی برخوردار نبوده‌اند از سوی دیگر، ساخت مسکن مهر بدون توجه به بافت اجتماعی ساکنین آن و آسیب‌های اجتماعی فرا روی آن ایجاد شده و فاقد هویت شهری بوده است) بپردازد؛ از این رو در پژوه حاضر، مسکن مهر شیرین شهر اهواز بدان سبب که به

روستایی شهرستان اهواز" می‌افزاید، توجه به کمیت مسکن از این واقعیت ناشی می‌شود که در بسیاری از موارد مهاجرت داخلی و رشد جمعیت از عوامل بسیار مؤثر در تعیین نیازهای مسکن است.

سعید ملکی در مقاله ای دیگر تحت عنوان "بررسی وضعیت شاخص‌های کمی و کیفی اجتماعی مسکن در شهر اهواز" به بررسی موضوع مسکن می‌پردازد و عنوان می‌کند که شاخص مسکن شاید مهمترین و کلیدی ترین ابزار در برنامه ریزی باشند. بررسی شاخص‌های اجتماعی مسکن یکی از وسائل و شیوه‌های شناخت ویژگی‌های مسکن به شمار می‌رود که می‌توان به کمک آن پارامترهای مؤثر در امر مسکن مهر را شناخت و هر گونه برنامه ریزی و تصمیم‌گیری صحیح در خصوص مسکن را تسهیل کرد. همچنین در جایی دیگر در ارتباط با ضرورت مسکن می‌افزاید: مسکن علاوه بر جنبه سر پناه بودن آن جنبه دیگری از رفاه و آسایش اجتماعی را نیز در بر می‌گیرد و حدود برخورداری واحدهای مسکونی از تسهیلات و تجهیزات ضرورت زندگی خود به صورت شاخص‌های جدیدی برای ارزیابی وضع واحدهای مسکونی در می‌آید.

سینا قاضی زاده در مقاله ای تحت عنوان "بررسی نقاط ضعف و قوت حوزه کالبدی پروژه مسکن مهر" در ارتباط با حوزه کالبدی طرح‌های مسکن مهر اینگونه عنوان می‌کند که با این حال، باید دانست که اغلب شهرهای جدید کشور در مرحله جمعیت پذیری، با مسائل و مشکلات متعددی مواجه می‌باشند. بیشتر

شهری و اجتماعی در اغلب کشورها و اغلب جوامع جهان محسوب می‌شود. این پدیده در بعضی جوامع، معلول کشش طبیعی قطبهای صنعتی، شغلی، رفاهی و اداری و در بعضی اجتماعات، مولود مهاجرت روستائیان و جاذبه سراب زندگی شهری و در بعضی دیگر، حاصل افزایش سرسام آور جمعیت در ارتباط با اوضاع رکود اقتصادی و گاهی نیز ناشی از مجموعه ای از این عوامل است (شکوئی، ۱۳۵۵: ۲۵). حاشیه نشینی از دو جنبه قابل بررسی است که نخستین آن زائیده عدم تعادل و بیمه بیماری داخلی شهرها است و نوع دوم ناشی از هجوم عناصر غیر شهری در اثر تحولات اجتماعی است (نوحه گر و همکاران، ۱۳۹۰: ۶۷).

۱-۳- پیشینه تحقیق

در زمینه سنجش رضایت‌مندی از کیفیت سکونتی مطالعات اندکی صورت گرفته است مطالعات مرتبطی که در این زمینه صورت گرفته است شامل:

هادی تیموری در مقاله ای تحت عنوان "اولویت نقاط قوت و ضعف، فرصت‌ها و تهدیدهای پیش روی پروژه‌های مسکن مهر" به بررسی حل مشکلات مسکن مهر می‌پردازد و می‌گوید، امروزه یکی از چالش‌های مهم و اساسی مردم کشور ما، مسئله‌ی تأمین مسکن است که اهمیت این موضوع باعث توجه و تمرکز مسئولین کشور بر این امر بوده است که نتیجه این توجه، طرح و اجرای پروژه‌های عظیم ساخت مسکن دولتی با نام مسکن مهر بوده است.

سعید ملکی در مقاله ای تحت عنوان "بررسی وضعیت شاخص‌های اجتماعی مسکن در مناطق

در ادامه، با در نظر گرفتن شرایط جغرافیایی، اجتماعی و فرهنگی محدوده مورد مطالعه متغیرها یا معرف‌های سنجش رضایت‌مندی شهروندان از کیفیت سکونتی طرح مسکن مهر در ابعاد کالبدی، اجتماعی و هویت فرهنگی تعیین گردید. حجم نمونه در این پژوهش به روش تصادفی طبقه‌ای با استفاده فرمول کوکران مشخص شد. از طریق فرمول مذکور تعداد ۱۵۷ پرسشنامه تعیین گردید. همچنین پایایی آن با استفاده از آلفای کرونباخ در محیط SPSS حدود ۰/۸۶ محاسبه گردید. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها و آزمون فرضیات از روش‌های آمار توصیفی و استنباطی مانند توزیع فراوانی، روش آزمون t، آزمون فریدمن و تحلیل واریانس یکطرفه استفاده شد.

۱-۶- محدوده مورد مطالعه

شهر اهواز به عنوان یکی از شهرهای بزرگ ایران و مرکز استان خوزستان که از نظر جغرافیایی در ۳۱ درجه و ۲۰ دقیقه عرض شمالی و ۴۸ درجه و ۴۰ دقیقه طول شرقی در جلگه‌ای با ارتفاع ۱۸ متر از سمت دریا قرار گرفته است. این شهر با مساحت ۲۲۰ کیلومتر مربع دومین شهر وسیع ایران پس از تهران است. شهر اهواز از سمت شمال به شهرهای شیبان، ویس، ملاثنانی، دزفول و شوش، از شرق به شهرستان رامهرمز، از غرب به شهر حمیدیه و دشت آزادگان و از سمت جنوب به شهرهای شادگان، بندر ماهشهر، خرمشهر و آبادان محدود می‌گردد. وسعت شهر اهواز در محدوده قانونی شهری ۲۲۲ کیلومتر مربع، در محدوده خدماتی ۳۰۰ کیلومتر مربع و در محدوده استحفاظی ۸۹۵ کیلومتر

مجموعه‌های مسکونی شهرهای جدید، صرف‌نظر از ناچیز بودن اشتغال، درآمد و زیرساخت‌های شهری، فاقد فضاها، امکانات، خدمات و تجهیزات شهری مناسب و ضروری هستند. سکنه، معمولاً برای تامین نیازهای روزانه خویش با تحمل فشارهای روحی، جسمی و اجتماعی به شهرهای همجوار رجوع می‌کنند. این در حالی است که در اثر بکارگیری سیاست انبوه‌سازی و کوچک‌سازی در جوامع شهری بزرگ، مسکن سنتی یا کلاسیک معنا و مفهوم خود را از دست داده و به دنبال کاهش عملکردها، بیش از هر چیز به یک سرپناه تقلیل می‌یابد؛ مجتمع‌های مسکونی بدون تأمین عناصر و فعالیت‌های مکمل، گسترش می‌یابند.

۱-۴- فرضیه‌های تحقیق

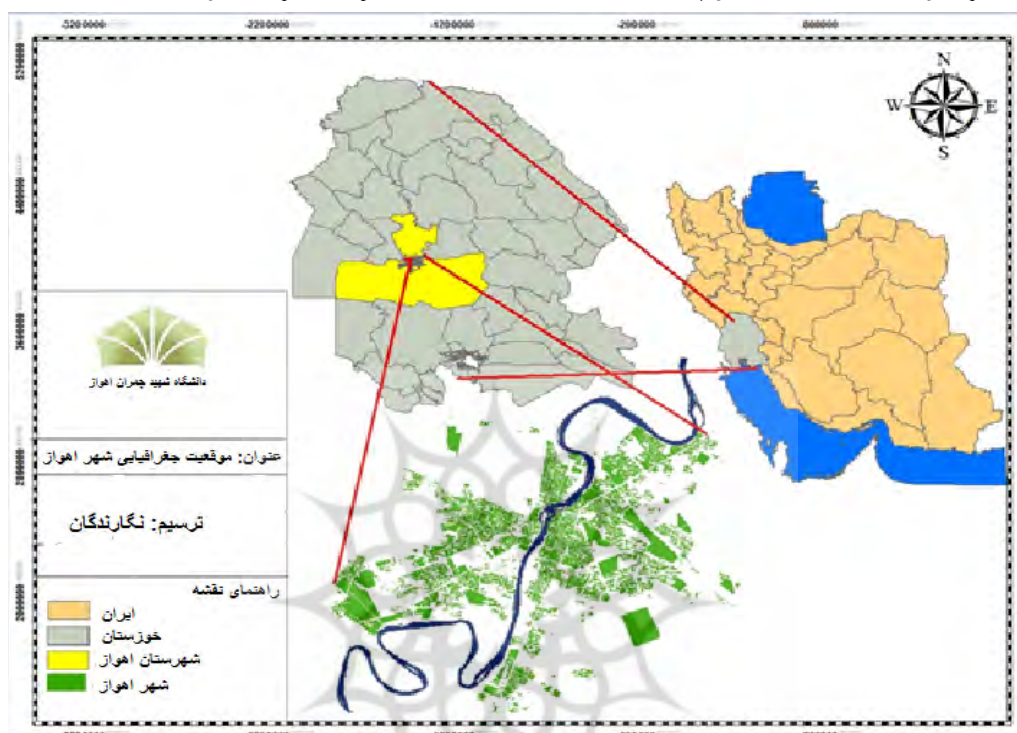
فرضیه اصلی تحقیق: بررسی وضعیت شاخص‌های سه‌گانه به نسبت قومیت‌های موجود رضایت‌بخش نیست.
فرضیه اول: رضایت‌مندی از شاخص کالبدی از دید ساکنین مسکن مهر، متوسط به پایین است.
فرضیه دوم: رضایت‌مندی از پیامدهای اجتماعی در بین اقوام مختلف به نسبت پایین است.
فرضیه سوم: میزان حس تعلق مکانی در بین قومیت‌های مختلف به یک نسبت نیست.

۱-۵- روش تحقیق

با توجه به ماهیت موضوع و مؤلفه‌های مورد بررسی، رویکرد حاکم بر این پژوهش روش توصیفی - پیمایشی با استفاده از ابزار پرسشنامه است. که به منظور تقویت پایه‌های نظری و دقت در گردآوری اطلاعات از روش‌های مطالعه اسناد و مدارک، نیز استفاده شده است

دارای ۱۱۱۲۰۲۱ نفر و در محدوده خدمات شهری شهرداری دارای ۱۲۱۰۶۱۸ نفر جمعیت بوده است (معاونت برنامه‌ریزی و توسعه، ۱۳۹۱: ۲۵).

مربع. این شهر دارای هشت منطقه شهرداری است که هر یک دارای سه یا چهار ناحیه است. بر اساس آمار سال ۱۳۹۰ شهر اهواز در محدوده مصوب استانداری

شکل ۱- محدوده مورد مطالعه شهر اهواز

۲- مبانی پژوهش
 مصاحبه (مستقیم یا غیر مستقیم) با اشخاص مرتبط با موضوع استخراج کرد (Van poll, 1997: 30). برای ساختار بندی ویژگی‌ها دو روش وجود دارد: روش تجزیه ای^۱ کل به جزء (از بالا به پایین) و ترکیبی^۲ جزء به کل (از پایین به بالا). حاصل کار هر دو روش ایجاد درخت ارزش^۳ به صورت سلسله مراتبی است (حاجی نژاد و دیگران، ۱۳۸۹: ۶۹).

سنجش کیفیت سکونتی، اولین مرحله در اداره کردن و مدیریت کیفیت محیط نواحی مسکونی شهری است (Van poll, 1997: 5). با توجه به اینکه کیفیت محیط یک مفهوم تک بعدی نیست، بلکه مجموعه ای از متغیرها است (Crap and zawadski, 1976: 242)، منابع و روش‌های مختلفی برای شناسایی و ساختار بندی ویژگی‌های مرتبط با محیط‌های زندگی وجود دارد. ویژگی‌ها را می‌توان با استفاده از مصداق‌های مشابه، مرور ادبیات مربوطه و یا توسط

^۱ - Top-down or Analytic

^۲ - Bottom-up or Synthetic

^۳ - Value Tree

قرار می‌گیرند که این همان الگوی بوم شناختی را تداعی می‌نماید (آلمن، ۱۳۸۲: ۲۴۸-۲۴۹). در این مطالعه از اصول مطرح در الگوی بوم شناختی سکونتی جهت تحلیل رابطه ادراک ساکنان نواحی از کیفیت زندگی ساخته شده خود بهره گرفته شده است. رونالد جانسون در این باره بر این اعتقاد است که، در زمان ما هدف بسیاری از جغرافیدانان این است که در سراسر جهان با حذف نابرابری‌های شدید اجتماعی و اقتصادی، همه خانواده‌ها بتوانند به شغل دائمی، مسکن سالم، بهداشت و درمان، آموزش و امنیت (شکویی، ۱۳۸۳: ۱۵۶) و به طور کل به یک حد رضایت بخش از زندگی دست یابند.

تمامی مطالعات رضایت‌مندی تحت دو سرفصل، شامل؛ شاخص‌های عینی و ذهنی صورت می‌گیرند، بنابراین یکی از مشخصات اصلی و بنیادی آن، چند بعدی بودن آن است. شاخص‌های عینی، محیط زندگی و کار را تشریح می‌کنند، شاخص‌های ذهنی راه‌هایی که مردم شرایط اطرافشان را درک و ارزیابی می‌کنند، تشریح می‌نمایند. به طور کل شاخص‌ها ذهنی برای اندازه‌گیری رفاه شخصی مورد استفاده قرار می‌گیرد و شاخص‌های عینی برای مقایسه مکان‌ها مورد استفاده قرار می‌گیرند. با توجه به شاخص‌های ذهنی، رفاه شخصی بر اساس رضایت‌مندی هدف است، در حالی که شاخص‌های عینی، کیفیت زندگی را با توجه به قابلیت زندگی بودن آن نشان می‌دهد. شاخص‌های ذهنی برای اهداف برنامه ریزی و سیاستگذاری نسبت به شاخص‌های عینی ارجح تر است، زیرا این

تمرکز روی کیفیت سکونتی به عنوان کلیدی برای پژوهش در جغرافیای اجتماعی شهری است. بر این اساس جغرافیای اجتماعی تلاش قابل ملاحظه‌ای برای ارزیابی محیط‌های مختلف سکونتی معطوف داشته است (Pacione, 1990: 11). جغرافیدانان همواره هدف غایی از مطالعات جغرافیایی را ارتقاء کیفیت سکونتی عنوان کرده‌اند. در تعاریف متعدد که از علم جغرافیا از زمان‌های بسیار دور (از زمان ارتوستن) تاکنون ارائه شده است بر رابطه متقابل انسان و محیط تأکید داشته است. جغرافیدانان همواره در پی بهینه کردن این رابطه در جهت مطلوبیت بخشی به زندگی انسان بوده‌اند. این پژوهش در قالب دیدگاه مکتب جغرافیای رفتار فضایی سعی در تبیین ویژگی‌های فردی تأثیرگذار بر ادراک شهروندان از کیفیت محیط سکونتی را دارد (شکویی، ۱۳۸۴: ۱۱۱). اما در این دیدگاه ویژگی‌های فردی نیز در این ارتباط تأثیرگذار می‌باشند، به بیانی دیگر در فرایند ادراک افراد از کیفیت محیط صافی‌هایی وجود دارد که آن را تحت تأثیر قرار می‌دهد. در تبیین رابطه رفتار انسان و محیط الگوهای مختلفی ارائه شده است. از جمله آن؛ الگوی ماشین انگار، الگوی ادراکی-شناختی - انگیزشی، الگوی رفتاری، الگوی بوم شناختی یا الگوی نظام‌های اجتماعی انسان است. بررسی این الگوها نشان می‌دهد، در ابتدا نوع نگاه به رفتار انسان و کیفیت سکونتی رابطه استاتیک و حاکی از تأثیر پذیری شدید انسان از محیط بوده است (الگوی ماشین انگار انسان) اما به مرور زمان دیدگاه‌ها به سمتی سوق پیدا کرده که رفتار انسان و محیط به صورت در هم تنیده، با هم و به صورت پویا و در حال تغییر مورد بررسی

جمعیت خود القا می‌کند و در نتیجه کیفیت زندگی را ارتقاء می‌دهد. در مقابل این نظر برخی دیگر کیفیت سکونت را مفهومی کیفی می‌دانند که تنها از محیط منشعب نمی‌شود بلکه یک عمل رفتار محور بین خصوصیات محیطی و خصوصیات فردی است، زیرا ادراک فردی در مورد موقعیت شخصی در مباحث مختلف زندگی که شخص در ارتباط با اهداف، انتظارات، استانداردها و نگرانی‌هایش در زندگی پیش رو دارد، می‌تواند بر روی کیفیت زندگی افراد مؤثر باشد (Pacione, 1990: 20).

زالای (۱۹۸۰) بر این باور است که کیفیت محیط سکونت مفهومی ثابت نبوده و به صورت مداوم در حال تغییر و تحول است. هنگامی که ما با یک مفهوم در حال تغییر مواجه هستیم، تفرق آرا و عدم وجود یکسانی، موضوعی طبیعی است. برخی مفاهیم که در ابتدای پیدایش به صورت مبهم ایراد می‌شوند در پی تحقیقات بیشتر و تخصصی تر می‌توانند روشن تر شوند. عده ای نیز بر این باورند که یکسانی در مفاهیم ضرورتاً واجب نیست: کیفیت محیط به مثابه یک مفهوم در برگیرنده نظریات مختلف مربوط به جنبه‌های گوناگون کیفیت محیطی است که به عبارت دیگر چند بُعدی است. اما بعضی از محققان ادعا می‌کنند که تعریف این مفاهیم چند بُعدی ممکن نیست (Rybczynski, 1986; Cited by Moore, 2000).

شاخص‌ها بازخوردهای ارزشمندی را برای برنامه ریزان و سیاستگذاران فراهم می‌کنند (Das, 2008: 298). در این راستا کیفیت سکونت که بخشی از قابلیت‌های محیط است (لنگ، ۱۳۸۳: ۹۱) بر اساس ادراک محیطی افراد مورد بررسی قرار می‌گیرد. ادراک محیط فرایندی است که از طریق آن انسان داده‌های لازم را بر اساس نیازش از محیط پیرامون خود بر می‌گزیند. لذا می‌توان آن را هدفمند دانست، که به فرهنگ، نگرش و ارزش حاکم بر تفکر ادراک کننده بستگی دارد. در حقیقت ادراک محیطی، از تعامل ادراک حسی و شناخت که در ذهن انسان تجربه شده اند حادث می‌شوند. در این فرایند نقش محیط به عنوان عامل اساسی در رشد، توسعه و در نهایت در یادگیری مورد توجه قرار می‌گیرد (مطلبی، ۱۳۸۰: ۵۶).

به نظر برخی از صاحب نظران رضایت مندی از کیفیت محیط سکونت، مفهومی کیفی است که عوامل متعددی مانند، قابلیت سکونت بودن (قابلیت زندگی بودن محیط)، میزان نیازهایی که محیط می‌تواند در تأمین آنها به ساکنین کمک کند، ادراک فردی ساکنین، بر رضایت ساکنین تأثیرگذار می‌باشند.

برخی از صاحب نظران اجتماعی بر این باورند که کیفیت سکونت می‌تواند به عنوان یک عامل تأثیرگذار بر روی کیفیت زندگی باشد، زیرا لانسینگ و مارانز (۱۹۶۹) بر این باورند که محیطی با کیفیت بالا، حس آسایش و رضایت مندی را از طریق ویژگی‌های که ممکن است فیزیکی، اجتماعی یا نمادین باشد به

۳- تحلیل یافته‌ها

یافته‌های توصیفی

با توجه به موضوع مطرح شده در بعد رضایت‌مندی شهروندان از کیفیت سکونتی، معیارها در سه شاخص عمده (وضعیت کالبدی، وضعیت اجتماعی و هویت مکانی) طبقه‌بندی شده‌اند. که هر کدام دارای زیر بخش‌های متنوعی است. با توجه به نتایج بدست آمده، در مورد ویژگی‌های نمونه مورد بررسی، ۵۷ درصد از پاسخگویان مرد، و ۴۳ درصد آنان را زن که از این بین ۶۲ درصد دارای ریشه شهر نشینی و ۳۸ درصد آن روستایی هستند. ۵۶ درصد آنان دارای محدوده سنی ۴۵-۱۵ سال، ۲۷ درصد بین ۶۴-۶۶ سال و ۱۷ درصد در رنج سنی ۶۵ به بالا هستند. از لحاظ قومیتی قوم لر با ۳۸ درصد بالاترین ترکیب قومیتی را شامل می‌شود و

اقوام فارس با ۲۹، اقوام عرب با ۲۰ درصد و سایر قومیت‌ها با ۱۳ درصد در رده‌های بعدی ترکیب قومیتی می‌باشند و از این میان ۳۱ درصد افراد با درآمدی زیر ۵۰۰ هزار تومان، ۴۸ درصد بین ۷۰۰-۵۰۰ هزار تومان، ۱۳ درصد بین ۷۰۰ تا یک میلیون تومان و فقط ۸ درصد با درآمدی بالای ۱ میلیون تومان داشته‌اند.

تحلیل توصیفی شاخص‌ها

در این بخش فراوانی و درصد پاسخ به هر یک از مولفه‌ها و معرفه‌های فرعی مربوط به هر یک از مولفه‌های سه گانه در روش شناسی بررسی پیامدهای کالبدی، اجتماعی مسکن مهر اهواز ذکر شده است که در جدول شماره ۴- فراوانی و درصد پاسخ به عوامل فرعی مربوط به شاخص‌های مربوطه به تفکیک آمده است.

جدول ۴- فراوانی و درصد پاسخ به عوامل فرعی مربوط به شاخص‌های مورد نظر

ردیف	مولفه	گویه‌ها				
		خیلی	کم	متوسط	زیاد	خیلی
وضعیت کالبدی	رضایت از میزان ارائه خدمات	۵۲	۴۵	۴۷	۱۳	-
		فرآوانی درصد	۳۳,۱	۲۸,۷	۲۹,۹	۸,۳
	رضایت از چشم اندازهای محیط	۴۳	۵۴	۳۷	۲۲	۱
		فرآوانی درصد	۲۷,۴	۳۴,۴	۲۳,۶	۱۴
	رضایت از میزان زیر ساخت‌ها	۲۱	۳۴	۷۷	۲۳	۲
		فرآوانی درصد	۱۳,۴	۲۱,۷	۴۹	۱۴,۶
	همخوانی فضاهای واحدهای مسکونی با بعد خانوار	۴	۲۴	۹۲	۲۶	۱۱
		فرآوانی درصد	۲,۵	۱۵,۳	۵۸,۶	۱۶,۶
	رضایت از تنوع بخشی به کالبد و بناهای شهر	۳۵	۴۹	۴۷	۲۶	-
		فرآوانی درصد	۲۲,۳	۳۱,۲	۲۹,۹	۱۶,۶
	استفاده از مصالح سازگار با اقلیم	۲۱	۳۲	۷۷	۲۷	-
		فرآوانی درصد	۱۳,۴	۲۰,۴	۴۹	۱۷,۲
	رضایت از امکانات فضاهای سبز	۲۶	۳۷	۶۸	۲۶	-
		فرآوانی درصد	۱۶,۶	۲۳,۶	۴۳,۳	۱۶,۶
انطباق واحدهای مسکونی با فرهنگ بومی	۱۵	۴۰	۶۳	۳۹	-	
	فرآوانی درصد	۹,۶	۲۵,۵	۴۰,۱	۲۴,۸	-
برخوردراری از فرهنگ آپارتمان نشینی	۱۳	۵۶	۳۶	۴۸	۴	
	فرآوانی درصد	۹,۶	۲۵,۵	۴۰,۱	۲۴,۸	-

۲,۵	۳۰,۶	۲۲,۹	۳۵,۷	۸,۳	درصد		
۷	۲۷	۴۶	۴۹	۲۸	فراوانی	میزان احساس امنیت در محله	۱۰
۴,۵	۱۷,۲	۲۹,۳	۳۱,۲	۱۷,۸	درصد		
۹	۵۲	۵۷	۱۶	۲۳	فراوانی	تنش‌های قومی ناشی از وجود اقوام مختلف در محله	۱۱
۵,۷	۳۳,۱	۳۶,۳	۱۰,۲	۱۴,۶	درصد		
۴۴	۵۳	۳۶	۸	۱۶	فراوانی	معضل فقر و بروز ناهنجاری	۱۲
۲۸	۳۳,۸	۲۲,۹	۵,۱	۱۰,۲	درصد		
۸	۲۶	۵۱	۳۳	۳۹	فراوانی	وجود مراکز فرهنگی و مذهبی در کاهش میزان ناهنجاری‌ها	۱۳
۵,۱	۱۶,۶	۳۲,۵	۲۱	۲۴,۸	درصد		
۹	۵۱	۵۷	۲۸	۱۲	فراوانی	سلامت روانی فضای واحدهای مسکونی	۱۴
۵,۷	۳۲,۵	۳۶,۳	۱۷,۸	۷,۶	درصد		
۲۸	۵۳	۴۸	۲۴	۴	فراوانی	جلسات هم‌اندیشی جهت حل معضلات مسکن مهر	۱۵
۱۷,۸	۳۳,۸	۳۰,۶	۱۵,۳	۲,۵	درصد		
۱۱	۳۰	۶۰	۴۰	۱۶	فراوانی	حس مالکیت حقیقی مساکن محل زندگی	۱۶
۷	۱۹,۱	۳۸,۲	۲۵,۵	۱۰,۲	درصد		هویت مکانی
۱۳	۳۹	۵۶	۳۸	۱۱	فراوانی	میزان حس تعلق به مکان	۱۷
۸,۳	۲۴,۸	۳۵,۷	۲۴,۲	۷	درصد		
۲۳	۲۹	۴۵	۳۵	۲۵	فراوانی	حس ماندگاری در واحدهای مساکن مهر	۱۸
۱۴,۶	۱۸,۵	۲۸,۷	۲۲,۳	۱۵,۹	درصد		

منبع: محاسبات تحقیق

همانگونه که در جدول شماره (۴)، مشاهده می‌شود، هویت مکانی، از دید ارزیابی کنندگان طبق طیف میانگین درصد میزان رضایت از شاخص‌های سه‌گانه لیکرت به ۱۹، ۲۴ و ۲۳ است. شامل (بررسی وضعیت کالبدی، وضعیت اجتماعی و وضعیت کالبدی

میانگین رتبه	شاخص	درجه اهمیت
4.93	همخوانی فضاهای واحدهای مسکونی با بعد خانوار	1
4.43	استفاده از مصالح سازگار با اقلیم	2
4.30	رضایت از میزان زیرساخت‌ها	3
4.18	رضایت از امکانات فضاهای سبز	4
3.67	رضایت از تنوع بخشی به کالبد و بناهای شهر	5
3.47	رضایت از چشم‌اندازهای محیط	6
3.04	رضایت از میزان ارائه خدمات	7

یافته‌های استنباطی (سه‌گانه به ترتیب) ارزیابی میزان رضایت از وضعیت آزمون رتبه بندی شاخص‌ها: طبق جداول شماره‌های (۵-۶) کالبدی، اجتماعی و میزان تعلق مکانی را نشان می‌دهد. (۷)، نتایج آزمون فریدمن برای رتبه بندی بین شاخص‌های

هویت مکانی

درجه	شاخص	میانگین
1	جلسات هم‌اندیشی جهت حل معضلات مسکن	2.90
2	حس ماندگاری در واحدهای مسکن مهر	2.43
3	میزان حس تعلق به مکان	2.41
4	حس مالکیت حقیقی مسکن محل زندگی	2.25

وضعیت اجتماعی

نتایج آزمون	
تعداد	157
مقدار کای دو	102.243
درجه آزادی	6
سطح معنی داری	.001

نتایج آزمون	
تعداد	157
مقدار کای دو	92.442
درجه آزادی	6
سطح معنی داری	.001

نتایج آزمون	
تعداد	157
مقدار کای دو	26.492
درجه آزادی	3
سطح معنی داری	.001

شاخص‌های سه‌گانه رضایت‌مندی به ترتیبی که در جدول بالا ذکر شده، از نظر آماری معنادار است و نمی‌توان رعایت این شاخص‌ها را یکسان فرض کرد.

با توجه به اینکه میزان سطح معناداری به دست آمده از آزمون فریدمن (۰/۰۰۱)، کوچکتر از ۰/۰۵ است، بنابراین با اطمینان ۹۵ درصد می‌توان رتبه‌بندی بین

جدول شماره ۸- آزمون تحلیل واریانس یک طرفه جهت مقایسه میانگین

ANOVA							
Sig.	F	میانگین مجزورات	درجه آزادی	مجموع	بین گروهی	وضعیت کالبدی	قومیت
.077	2.323	.710	3	2.130	بین گروهی	وضعیت کالبدی	
		.306	153	46.751	برون گروهی		
			156	48.881	کل		
.001	5.960	1.177	3	3.532	بین گروهی	وضعیت اجتماعی	
		.198	153	30.222	برون گروهی		
			156	33.753	کل		
.019	3.397	1.461	3	4.382	بین گروهی	هویت مکانی	
		.430	153	65.791	برون گروهی		
			156	70.174	کل		

اهالی ساکن تفاوت معنی‌داری وجود ندارد. در شاخص رضایت از وضعیت اجتماعی مقدار f بدست آمده و سطح معناداری متناظر با آن، بیانگر سطح معناداری بین اقوام ساکن از لحاظ رضایت از وضعیت اجتماعی است (sig=0.001, f=5.96) به این معنی که بین میانگین

همانگونه که در جدول ۸- مشاهده می‌شود، مقدار f به دست آمده و سطح معنی‌داری متناظر با آن، بیانگر عدم معنی‌داری تفاوت بین اقوام را از نظر کیفیت خدمات ارائه شده در بخش کالبدی است (sig=0.77, f=2.32) یعنی بین میانگین کیفیت خدمات ارائه شده در بین

است (sig= 0.19, f=3.39) به این معنی که بین میانگین هویت مکانی در بین اهالی ساکن تفاوت معناداری وجود دارد.

فرضیه اصلی تحقیق: رضایت از وضعیت شاخص‌های سه گانه در بین قومیت‌های موجود، رضایتبخش نیست.

ذکر شده است. ارزش حد متوسط کل کیفیت خدمات ارائه شده ۳ در نظر گرفته شده است.

وضعیت رضایت شاخص اجتماعی در بین اهالی ساکن تفاوت معنی‌داری وجود دارد.

در شاخص رضایت از وضعیت اجتماعی مقدار f بدست آمده و سطح معناداری متناظر با آن، بیانگر سطح معناداری بین اقوام ساکن از لحاظ میزان تعلق مکانی

جهت بررسی فرضیه فوق از آزمون t تک متغیره استفاده گردید که نتایج حاصل در جدول شماره (۹)

قومیت‌ها	فراوانی	میانگین	انحراف استاندارد	مقدار T	درجه آزادی	Sig
عرب	وضعیت کالبدی	2.6875	.62263	-2.839	31	.008
	وضعیت اجتماعی	3.1250	.58368	1.211	31	.235
	حس تعلق مکانی	3.2656	.72662	2.068	31	.047
فارس	وضعیت کالبدی	2.4845	.51506	-6.788	45	.000
	وضعیت اجتماعی	2.7826	.31978	-4.611	45	.000
	حس تعلق مکانی	2.8696	.62968	-1.405	45	.167
لر	وضعیت کالبدی	2.6199	.54984	-5.310	58	.000
	وضعیت اجتماعی	3.0339	.44968	.579	58	.565
	حس تعلق مکانی	3.1992	.57005	2.683	58	.009
سایر قومیت‌ها	وضعیت کالبدی	2.3214	.52617	-5.767	19	.000
	وضعیت اجتماعی	2.7429	.41868	-2.747	19	.013
	حس تعلق مکانی	2.9375	.81868	-.341	19	.737

و می‌توان گفت مردم از کیفیت خدمات در بخش کالبدی ارایه شده رضایت ندارند.

فرضیه دوم: رضایت‌مندی از پیامدهای اجتماعی در بین اقوام مختلف به نسبت پایین است.

طبق جدول شماره (۹)، در بخش رضایت‌مندی از پیامدهای اجتماعی در بین سه گروه فارس، لر و سایر قومیت‌ها با توجه به اینکه مقدار سطح معنی‌داری (sig) کوچکتر از ۰/۰۵ است میزان رضایت‌مندی در سطح

فرضیه اول: رضایت‌مندی از شاخص کالبدی از دید ساکنین مسکن مهر، متوسط به پایین است.

با توجه به جدول شماره (۹) و اینکه مقدار سطح معنی‌داری (sig) کوچکتر از ۰/۰۵ است می‌توان گفت که میانگین خدمات ارایه شده در شاخص کالبدی از نظر ساکنین با ارزش حد متوسط (۳) تفاوت معنی‌داری وجود دارد. بنابراین فرضیه اصلی تأیید شده

نشینی و مجتمع‌های بزرگ مسکونی در این زمینه می‌تواند راهگشا باشد. در راستای افزایش رضایتمندی ساکنان از کیفیت سکونتی مسکن مهر، ضروری به نظر می‌رسد که موارد زیر مورد توجه قرار گیرند:

- از آنجا که مسکن مهر جهت رفع نیاز مسکن گروه‌های کم درآمد مطرح شده است، ارائه خدمات اجتماعی (مثال: ایجاد واحدهای آموزشی)، خدمات تفریحی (مثال: ایجاد فضاهای سبز و زمین‌های بازی) و خدمات تجاری در فواصل مناسب و بهبود راه‌های دسترسی و ارائه خدمات حمل و نقل عمومی در سطح این محلات می‌تواند موجب کیفیت زندگی ساکنان را فراهم آورده، ضمن آن که از هزینه‌های زندگی اقلشار هدف خواهد کاست.

- در خصوص شناخت و آسیب شناسی مسکن مهر، از سوی متولیان و برنامه ریزان مسکن، پژوهش‌هایی به صورت سامان یافته و در گونه‌های مختلف مسکن مهر صورت گیرد، تا به این وسیله کاستی‌های آن شناخته شده و اصلاح گردد.

- ارتقای اجتماعی محلات در جهت افزایش احساس تعلق به مکان، افزایش امنیت و شکل‌گیری گروه‌های اجتماعی نقش مهمی در ارتقای کیفیت این گونه محلات خواهد داشت.

منابع

آخوندی، عباس (۱۳۷۳)، مجموعه مقالات سمینار سیاستهای توسعه مسکن در ایران، دانشگاه تهران

پایینی قرار داشته و فرضیه را تایید می‌کند ولی قوم عرب با توجه سطح معناداری ($\text{sig}=0.235$) از این وضعیت موجود رضایت دارند و فرضیه را رد می‌کند. فرضیه سوم: میزان حس تعلق مکانی در بین قومیت‌های مختلف به یک نسبت نیست.

در ارزیابی شاخص هویت مکانی و میزان تعلق به مکان جدید، مطابق جدول شماره (۹)، در بین سه گروه فارس و لر و عرب، با توجه به اینکه مقدار سطح معناداری (sig) کوچکتر از ۰,۰۵ است میزان رضایتمندی در سطح پایینی قرار دارد اما در سایر قومیت‌ها با توجه به سطح معناداری ($\text{sig}=0,737$) از این وضعیت موجود رضایت دارند.

۴- نتیجه گیری

باتوجه به وضعیت اجتماعی - فرهنگی و کالبدی جمعیت شهرنشینی استان خوزستان، اجرای مسکن مهر از جنبه‌های مختلف قابل ارزیابی می‌باشد. چنین به نظر می‌رسد که اجرای این طرح در صورتی که مطالعات کافی و علمی در زمینه مکانیابی، اثرات زیست محیطی و هدف‌گذاری جمعیتی مناسب انجام شود قطعاً به نتایج مثبت ختم خواهد شد. مسکن مهر در ارتباط با آثار اجتماعی - فرهنگی و زیست محیطی آن و نیز شاخص دسترسی به خدمات با شک و تردیدهایی مواجه می‌باشد که البته می‌توان با تحلیل سیستمی و بروز کردن برآورد آثار و نتایج طرح، نسبت به کاهش آثار منفی آن برنامه ریزی و اقدام کرد. تامین زیرساختها و تسهیلات موردنیاز، ایجاد زمینه‌های هویت بخشی به مردم و محلات و فرهنگ سازی در خصوص زندگی آپارتمان

محسنی، حسین (۱۳۹۱)، آسیب شناسی پروژه‌های مسکن مهر با تاکید بر فضاهای جمعی و عابر پیاده (مطالعه موردی مسکن مهر قزوین)، مشهد، اولین کنفرانس ملی بنای ماندگار؛

مطلبی، قاسم. (۱۳۸۰)، روانشناسی محیط دانشی نو در خدمت معماری و طراحی شهری، مجله هنرهای زیبا، شماره ۱۰، صص ۵۲-۶۷.

معاونت برنامه ریزی و توسعه (۱۳۹۱)، آمارنامه شهر اهواز، انتشارات روابط عمومی و امور بین الملل شهرداری اهواز

ملکی، سعید (۱۳۸۸)، بررسی وضعیت شاخصهای اجتماعی مسکن در مناطق روستایی شهرستان اهواز، فصلنامه مسکن و محیط روستا، صص ۴۹-۳۲؛

ملکی، سعید (۱۳۹۰)، بررسی وضعیت شاخص‌های کمی و کیفی اجتماعی مسکن در شهر اهواز، فصلنامه علمی پژوهشی فضای جغرافیا، سال یازدهم شماره ۳۶، صفحات ۱۳۰-۱۰۳؛

نوحه‌گر، احمد، حسین زاده، محمد مهدی، اسماعیلی، رضا، افشار، راحله (۱۳۹۰)، فصلنامه علمی پژوهشی، نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی، سال سوم، شماره چهارم؛

Crap, F. Zawadski, R. (1976), Dimensions of urban environmental, quality environmental behavior, 2(8), pp239-264.

Das, D. (2008), Urban Quality of Life: A case study of Guwahati, Social Incicators Research, 88.

Grigsby, w, Rosenbery, L, Urban Housing policy, 1975, Aps publications : NY.

Mendelson, R, & R. Quinn, m, The politics of Housing in older urban Arcas, praeeger publisher

آلتن، آرون. (۱۳۸۲)، محیط و رفتار اجتماعی (خلوت فضای شخصی، قلمرو و ازدحام)، ترجمه علی نمازیان، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی،

خراسانی مظلوم، محمد (۱۳۹۰)، بررسی میزان مشارکت اقتصادی اجتماعی در تعاون یهای مسکن مهر و عوامل مؤثر بر آن در شهر مشهد در سال ۸۸-۸۹، جامعه شناسی کاربردی، سال بیست و دوم، شماره ی پیاپی (۴۴)، شماره ی چهارم صفحات ۱۵۲-۱۳۱.

رفیعیان، مجتبی، مسعودی راد، ماندانا، رضایی، مریم، مسعودی راد، مونا (1393)، سنجش میزان رضایت‌مندی ساکنان از کیفیت سکونتی مسکن مهر مرود شناسی (مهرشهر زاهدان)، جغرافیا و آمایش شهری - منطقه ای، شماره ۱۲، صص ۱۵۰-۱۳۵؛

شکرگزار، اصغر (۱۳۸۵)، توسعه مسکن شهری در ایران، انتشارات حق شناس، رشت؛

شکویی، حسین (۱۳۵۵)، حاشیه نشینان شهری، خانه‌های ارزان، قیمت و سیاست مسکن، تبریز، انتشارات موسسه تحقیقات اجتماعی و علوم انسانی، شماره ۱۷، سلسله شهر شناسی شماره ۵؛

شکویی، حسین. (۱۳۸۳)، دیدگاه‌های نو در جغرافیای شهری، انتشارات سمت، تهران.

شکویی، حسین. (۱۳۸۴)، فلسفه‌های محیطی و مکتب‌های جغرافیایی، چاپ دوم، انتشارات گیتاشناسی، تهران.

فتحی بیرانوند، محمد (۱۳۸۷)، آسیب شناسی بافتهای فرسوده شهری (موانع، کاستی‌ها، راهکارها)، اولین همایش بهسازی و نوسازی بافتهای فرسوده شهری، مشهد؛

لنگ، جان. (۱۳۸۳)، آفرینش نظریه معماری: نقش علوم رفتاری در طراحی محیط، ترجمه علیرضا عینی فر، چاپ دوم، انتشارات دانشگاه تهران، تهران.

